

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА АВІАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
—_____ Любов ПОМИТКІНА
«_____» _____ 2023 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ
БАКАЛАВР
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 053 «ПСИХОЛОГІЯ»

Тема: **«ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА АГРЕСИВНОЇ
ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ПЕРШОКУРСНИКІВ»**

Виконавець: студент групи ПС-406 Шаюк Володимир Ігорович

Керівник: доктор психологічних наук, професор кафедри авіаційної
психології Литвинчук Леся Михайлівна

Нормоконтролер: завідувач навчально наукової лабораторії Загнойко А.О.

Київ – 2023

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій

Кафедра авіаційної психології

Спеціальність 053 «психологія»

Освітньо-професійна програма «Загальна психологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач випускової кафедри

_____ Любов ПОМИТКІНА

«_____» _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Шаюка Володимира Ігоровича

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Психологічна профілактика агресивної поведінки студентів першокурсників», затверджена наказом ректора № 463/ст від 07.04.2023 р.

2. Термін виконання роботи: з 29.05.2023 р. по 25.06.2023 р.

3. Вихідні дані до роботи: вибірка – студенти першокурсники різних вузів України, 41 особа; у дослідженні були використані методи: теоретичні – аналіз та узагальнення психологічних досліджень; психодіагностичні – Анкета загальних відомостей та низки соціально-психологічних факторів агресії, тести: опитувальник Басса-Даркі та тест Ассінгера; методи статистичної обробки – дисперсійний аналіз, критерій Колмогорова.

4. Зміст пояснювальної записки: кваліфікаційна робота складається з 2-х розділів. Перший розділ містить аналіз та узагальнення психологічних досліджень феномену агресивної поведінки, зокрема у молоді та шляхів її профілактики; у другому розділі представлено емпіричне дослідження

агресивності студентів першокурсників українських вишів та рекомендації щодо профілактики агресивної поведінки, оцінено їх ефективність.

5. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: 1 таблиця, 7 малюнків.

6. Календарний план-графік

№ з/пор.	Завдання	Термін виконання	Виконано
1.	Вибір теми та формулювання завдань	Лютий	
2.	Тематичний добір та аналіз наукових праць	Лютий	
3.	Оформлення теоретичної частини	Лютий	
4.	Методологічне обґрунтування емпіричного дослідження	Лютий	
5.	Проведення емпіричного дослідження	Березень	
6.	Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	Квітень	
7.	Оформлення кваліфікаційної роботи відповідно до ДСТУ	Травень	
8.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	09.06.2023	
9.	Виправлення зауважень, оформлення рецензії	Червень	
10.	Подання кваліфікаційної роботи нормоконтролеру та на підпис завідувачу кафедри	19.06.2023	
11.	Захист кваліфікаційної роботи	20.06.2023	

7. Дата видачі завдання: 14.02.2023 р.

Керівник дипломної роботи _____ Леся ЛИТВИНЧУК

(підпис керівника)

Завдання прийняв до виконання _____ Володимир ШАЮК

(підпис випускника)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Психологічна профілактика агресивної поведінки студентів першокурсників». Робота викладена на 51 сторінці, ілюстрована 1 таблицею, 7 рисунками, для написання використано 33 джерела, містить 3 додатки.

АГРЕСИВНА ПОВЕДІНКА, АГРЕСИВНІСТЬ, ПСИХОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА.

Об'єкт дослідження – феномен агресивної поведінки та її профілактика.

Предмет дослідження – особливості агресивної поведінки та її профілактика у студентів першого курсу.

Мета дослідження – аналіз психологічних особливостей агресивної поведінки студентів першокурсників та її профілактика.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз та узагальнення психологічних досліджень; психодіагностичні – Анкета загальних відомостей та низки соціально-психологічних факторів агресії, тести: опитувальник Басса-Даркі та тест Ассінгера; методи статистичної обробки – дисперсійний аналіз, критерій Колмогорова.

Підібрано та адаптовано Програму профілактики агресивної поведінки для студентів першокурсників, оцінено її ефективність.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані викладачами ВНЗ, соціальними працівниками, практичними психологами у роботі із студентами першокурсниками.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. АГРЕСІЯ ЯК СПЕЦИФІЧНА ПОВЕДІНКА ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН.....	8
1.1 Агресія у житті людини.....	8
1.2 Вивчення феномену агресії у психології.....	9
1.2.1. Причини виникнення агресії.....	9
1.2.2. Прояв агресії різними віковими групами.....	11
1.2.3. Особливості прояву агресії серед студентів.....	14
1.3. Шляхи профілактики агресивної поведінки студентів першокурсників.....	16
Висновки до першого розділу.....	19
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ПЕРШОКУРСНИКІВ ТА ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ.....	20
2.1. Методичне забезпечення та організація дослідження.....	20
2.2. Результати дослідження агресивної поведінки студентів першокурсників.....	24
2.3. Профілактика агресивної поведінки студентів першокурсників у групах.....	28
2.4. Шляхи запобігання агресивній поведінці в освітньому процесі...31	
Висновок до другого розділу.....	34
ВИСНОВКИ.....	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	37
ДОДАТКИ.....	41

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Прояв агресивної поведінки бентежить людство з давніх давен. Впродовж останніх століть ця проблема дедалі більше привертає увагу психологів, оскільки має негативний вплив як на суспільство загалом, так і на людину зокрема. Вивчення проявів фізичної агресії серед людей охоплює дуже широкий спектр тем, від фізичної агресії серед малюків до війн між країнами. За даними ЮНЕСКО у 2018 році близько 30% усіх учнів щорічно зазнають певного типу агресії в школі. Вчені відмічають, що наразі набувають надзвичайного поширення пасивні форми агресії, результатом яких є посилення напруженості в міжособистісних відносинах, які згодом провокують девіантну поведінку.

Юнацький вік є важливим періодом в житті людини. Саме в цей період необхідно навчатися саморегуляції на стадії свідомого сприйняття інформації та усвідомленої відповідальності за власну поведінку. Формувати самооцінку особистості, що сприятиме підвищенню фізичного та психічного здоров'я, почувати себе повноправним членом суспільства. Вибудовувати систему світосприйняття, певних рис характеру та соціального інтелекту.

Чисельними дослідженнями доведено, що особливості прояву агресії відрізняються у різних вікових групах. Тому аналіз прояву агресії та шляхи її профілактики у певній віковій групі, а саме, серед студентів першокурсників, має як теоретичне так і практичне значення, що свідчить про надзвичайну актуальність нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – феномен агресивної поведінки та її профілактика.

Предмет дослідження – особливості агресивної поведінки та її профілактика у студентів першого курсу.

Метою дослідження є аналіз психологічних особливостей агресивної поведінки студентів першокурсників та її профілактика.

Згідно з поставленою метою було визначено основні **завдання дослідження:**

1. здійснити теоретичний аналіз щодо агресивної поведінки студентів першокурсників та шляхів її профілактики;
2. дослідити особливості агресивної поведінки студентів першокурсників;
3. підібрати програму для профілактики агресивної поведінки для цієї вікової групи;
4. оцінити ефективність підбраної програми для профілактики агресивної поведінки серед студентів першокурсників.

Згідно мети та завдань було обрано та застосовано низку методів: теоретичні; емпіричні: – Анкета загальних відомостей та низки соціально-психологічних факторів агресії, тести: опитувальник Басса-Даркі та тест Ассінгера; методи статистичної обробки: дисперсійний аналіз, , критерій Колмогорова.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані викладачами ВНЗ, соціальними працівниками, практичними психологами у роботі із студентами першокурсниками.

Структура та обсяг дипломної роботи. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 33 найменування, додатків на 10 сторінках. Основний зміст викладено на 29 сторінках і містить 1 таблицю, 7 рисунків. Загальний обсяг роботи становить 51 сторінка.

РОЗДІЛ 1

АГРЕСІЯ ЯК СПЕЦИФІЧНА ПОВЕДІНКА ТА ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

1.1. Агресія у житті людини

Людина проявляє фізичну агресію з перших років свого життя і аж до скону у різних умовах та у різний спосіб, тому проблему виникнення агресії, закономірності її прояву та шляхи запобігання досліджують вчені різних галузей знань: філософи, психологи, психіатри, неврологи, біологи, кримінологи, антропологи [17]. Агресія завжди була частиною буття людини. У далекому минулому вона давала можливість захистити себе, добути їжу. Згідно досліджень, агресія не виникає раптово і зненацька, а є наслідком фрустрації та супроводжується ворожістю, гнівом, ненавистю. Агресія може бути як свідомою так і несвідомою. В обох випадках агресія детермінує подальшу поведінку, а поведінка у тій чи іншій мірі контролюється свідомістю та волею. Людина зіштовхується з конфліктом між природою та вихованням.

Агресія (від латинського *aggressio* — напад) це будь-яка форма поведінки людини чи тварини, що має на меті образу чи заподіяння шкоди іншій живій істоті. У людини це індивідуальна чи колективна деструктивна форма поведінки або дія з вираженим емоційним забарвленням, спрямована на нанесення фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи людей. Н. Левітов описав стан агресії як переживання гніву з втратою самоконтролю [1].

З. Фрейд вважав, що агресія – це «імпульс смерті». На думку Бандури агресія – це специфічна форма поведінки, яка трактується як процес, що має певну функцію та організацію. Агресивність також розглядається як психічна якість особистості [3].

Досліджуючи прояв агресії людиною, Tremblay (2018 р.) звертає нашу увагу на те, що ця проблема хвилювала людство з давніх давен. Він наводить приклади опису агресії у біблійних сюжетах: «І говорив Каїн до Авеля, брата

свого. І сталося, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, і вбив його». Особливості виникнення та розвитку агресії привертала увагу філософів від античності і до сьогодення. Tremblay (2018) дослідивши їх роботи дійшов висновку, що однією з центральних проблем у роботах філософів різних часів, було природно-виховне походження агресії. І наводить приклади. Аристотель у своїй книзі «Політика» мовить, що люди розвиваються від ірраціональної до раціональної поведінки, тому що «гнів, воля та бажання закладені в дитині від самого народження, але розум і розуміння розвиваються, коли вони дорослішають». Близько 800 років потому Августин Тагазький і Гіппонійський (Святий Августин) розвиває ідею первородного гріха, частково ґрунтуючись на спостереженнях за агресивною поведінкою маленьких дітей. Через 1200 років після Августина британський філософ Томас Гоббс повторив цю думку: «Якщо не дати немовлятам усе, що вони хочуть, вони плачуть і зляться, вони навіть б'ють власних батьків». Гоббс робить висновок, що агресивні дорослі просто поведуться як діти. Через століття, один із найвпливовіших філософів епохи Просвітництва, Жан-Жак Руссо сформулював гіпотезу виховання у першій фразі своєї відомої книги про освіту дітей: «Бог робить усе добре; людина втручається в них, і вони стають злими», «Немає первородного гріха в людському серці, як і чому вхід кожного пороку можна простежити» [28].

Безумовно, що така увага до цього феномену є доказом того, що люди тисячоліттями замислювались над причинами виникнення агресії, закономірностями прояву, її наслідками, вважали агресію негативним явищем і засуджували.

1.2. Вивчення феномену агресії у психології

1.2.1 Причини виникнення агресії

Досліджуючи причини виникнення агресії, група психологів – Dollard et al. (1939) розробила гіпотезу фрустрація – агресія. Згідно цієї гіпотези

агресія завжди є наслідком фрустрації. Автори стверджують, що «виникнення агресивної поведінки завжди передбачає наявність фрустрації і, навпаки, існування фрустрації завжди призводить до певної форми агресії». Перша частина твердження говорить про те, що агресія не виникає без попередньої фрустрації будь-якої форми. Друга частина твердження означає, що агресія є певним результатом будь-якої фрустрації. Згодом вони дійшли висновку, що фрустрація спонукає до агресії, але не обов'язково до агресії і не лише до агресії. Тобто, агресія є однією з кількох можливих наслідків фрустрації [24, 27].

Подальші дослідження виникнення агресії дозволили емпірично загалом підтвердити гіпотезу фрустрація – агресія, однак, було виявлено, що на цей тандем мають вплив ряд факторів. Так, було встановлено, що важливим фактором, який впливає на прояв агресії у результаті фрустрації є гендер. Вчені дійшли висновку, що чоловіки, в середньому, діють і поводять себе агресивніше, ніж жінки [22].

Berkowitz (1989) дійшов висновку, що фрустрація «генерує агресивні нахили лише в тій мірі, в якій вона викликає негативний вплив». Він показав, що агресію викликає негативний вплив, а фрустрація є лише одним із багатьох потенційних джерел негативного впливу. У загальних рисах гіпотеза фрустрація – агресія представлена Berkowitz має наступний вигляд: фрустрація чинить негативний вплив, на цей процес впливає ряд факторів (бажаність мети, ймовірність досягнення мети, очікування розчарування, досвід і т.д.); далі негативний вплив стимулює агресивні нахили і на цей процес впливає характер, емоційність, тощо; агресивні нахили, в свою чергу, трансформуються у агресивну поведінку, на цей процес також впливає низка факторів (соціальні норми, гендер, емпатія і т.д.). Отже, шлях від фрустрації до агресії є складним процесом, який значною мірою залежить від різних факторів [20, 21].

Варто зазначити, що гіпотеза фрустрація – агресія також використовувалась для пояснення агресії всередині суспільства або між

суспільствами. Вчені стверджують, що як на індивідуальному, так і на суспільному рівні повторювані та тривалі переживання фрустрації можуть призвести до спалаху агресії та насильства. На суспільному рівні розчарування виникають у наслідок економічних спадів, браку ресурсів, дискримінації певних груп [5, 22].

Breue and Elson (2017) дослідивши застосування гіпотези фрустрація – агресія у вивченні поведінки людини, показали, що з кінця 30-х років минулого сторіччя, коли власне і була вперше сформульована гіпотеза фрустрація – агресія, і до тепер її активно застосовують та вивчають в різних сферах, як-то клінічна та соціальна психологія, соціологія, кримінологія та ін. Вона не була спростована ні у період фундаментального зіткнення між фрейдистським психоаналізом і радикальним біхевіоризмом Скіннера, ні у подальшому коли біхевіористський погляд був поставлений під сумнів на тлі когнітивної революції з відкриттям когнітивних передумов агресії та супутніх психічних процесів, таких як агресивні наміри, схильність до агресивного мислення, до насильства, ворожого сприйняття, очікування щодо результату агресивної поведінки. Гіпотезу фрустрація-агресія було адаптовано Berkowitz, що започаткувало нову еру досліджень фрустрації та агресії шляхом поєднання когнітивістської точки зору з психологічними теоріями афекту та емоцій. Емпіричні відкриття в рамках фрустрація-агресія мають велике значення, просунули розуміння людської агресії і продовжуватимуть це робити [22].

1.2.2 Прояв агресії різними віковими групами

Досліджуючи закономірності прояву агресії людиною, частина психологів переконана, що агресія успадковується, Фрейд вважав агресію інстинктом, інша частина доводить, що агресії потрібно вчитись. Лоренц спостерігаючи за поведінкою тварин дійшов висновку, що агресія успадковується як інстинкт. У своїй роботі «Про агресію» він говорить про те, що людина, як і тварини, успадковує агресію. Також він звертає нашу увагу на

те, що агресія пронизує все буття людини і може призвести до знищення людства [28].

На противагу Лоренцу, А. Бандура (1973) у своїй книзі «Агресія: перспектива соціального навчання» робить висновок, що «люди не народжуються з попередньо сформованим репертуаром агресивної поведінки, вони повинні навчитися цього у той чи інший спосіб». Іншими словами, якщо дитина ніколи не бачила, прояву фізичної агресії, ця дитина не зможе агресувати, навіть якщо їй це потрібно буде для захисту. А.Бандура розглядає агресивну поведінку людини як соціальну, яка потребує всебічного навчання оскільки містить дії, за якими стоять складні навички. Адже, щоб здійснити агресивну дію, людина повинна мати певні знання, наприклад, який фізичний вплив, чи вербальний призведе до страждань об'єкту на який спрямована агресія. Оскільки, знання не даються людині від народження, вона повинна у той чи інший спосіб навчитись агресивній поведінці. Як відомо, навчання відбувається або через спостереження за іншими людьми, або через власний досвід. При цьому, бажанішим є навчання через спостереження, оскільки такий спосіб безпечніший [4].

Аналізуючи наукові роботи присвячені вивченню агресії Tremblay (2018) звертає нашу увагу на те, що психологи більшою мірою переконані, що людина вчиться агресії, а більшість біологів вважають, що людина, як і інші тварини, інстинктивно використовує агресію. Однак, важливо зазначити, що прихильники генетично-інстинктивної основи фізичної агресії, не відкидають повністю компоненту навчання. Адже для агресії, як і для інших фізичних навичок, які мають сильну генетично-інстинктивну основу (їжа, стрибки, нюхання, тощо), існує багато такого чому потрібно навчитися, щоб ефективно використовувати цю навичку [28].

Досліджуючи негативний вплив телевізійного насильства на дитячу агресію вчені припускали, що якщо спостереження за фізичною агресією на телебаченні робить дітей більш жорстокими, то можна припустити, що фізична агресія дітей зростатиме з віком. Однак, результати свідчили про

значне зниження частоти випадків фізичної агресії від вступу до школи до підліткового віку. Жодна значна група дітей не перейшла від низької частоти фізичної агресії в дитинстві до високої частоти в підлітковому віці. Іншими словами, хто часто агресував у підлітковому віці, часто агресував й у дитинстві. Результати цих досліджень згодом були відтворені в інших дослідженнях [28].

Динаміка розвитку фізичної агресії в молодшому шкільному та підлітковому віці свідчила про те, що якщо діти вчаться агресії з оточення, то це має статися до вступу до школи. Тому науковці зосередили свою увагу на дітях від народження і до вступу в школу. Tremblay (1999) довів, що фізична агресія часто виникає протягом першого року життя та зростає до 3–4 років, а потім починає знижуватися. Різні групи вчених отримали схожі дані [28].

Для дослідження закономірностей частоти прояву фізичної агресії Cote et al. (2006) протягом 6 років аналізували цей показник серед 1000 дітей віком від 2 до 11 років. Вони виявили три групи: перша група, близько третини, мали низький рівень агресії в дитинстві і ще нижчий у підлітковому віці; друга група, близько половини, демонстрували випадкові прояви фізичної агресії в дитинстві та нечасті прояви у підлітковому віці; і лише шоста частина мала високий і стабільний прояв фізичної агресії. Цікаво, що більшість дітей з групи з високим і стабільним проявом агресії були хлопчиками. Серед цієї групи були діти із сімей з низьким рівнем доходу, із сімей, де мати не закінчила середню школу і з сімей у котрих використовували ворожі/неефективні стратегії виховання. Автори роблять висновок, що більшість дітей проявляють фізичну агресію час-від-часу та знижують частоту її прояву у підлітковому віці, отже, відносно ефективно навчаються справлятися з фізичною агресією і лише меншість не змогла цього зробити. [23].

Довготривалі дослідження фізичної агресії в підлітковому та ранньому дорослому віці свідчать, що частота випадків фізичної агресії зменшується з віком для більшості дітей. Однак, серед найбільш фізично агресивних осіб часто спостерігається невелике зростання в середньому підлітковому віці, а

потім спад. Аналіз судових протоколів щодо неповнолітніх правопорушників чоловічої статі складені у Бостоні в 1940 році свідчить, що арешти за насильницькі злочини знижується від ранньої зрілості до старості [28].

Дослідження, щодо розвитку фізичної агресії протягом життя, свідчать, що фізичну агресію людина починає проявляти вже до року, досягаючи піку протягом перших трьох, чотирьох років, знижуючи її прояв до старості. Серед дослідженої вибірки, виявлено невелику групу осіб, схильну проявляти фізичну агресію частіше, ніж інші протягом усього життя, це були переважно чоловіки. Також автори прогнозують, що пік прояву припаде на середній підлітковий вік. Таким чином, перед людиною постає завдання навчитися не проявляти фізичну агресію до інших [28].

1.2.3 Особливості прояву агресії серед студентів

Як відомо, агресивність притаманна усім людям і студентам зокрема. Агресивність розглядається як негативний прояв людини, однак, агресивність може виконувати й пристосувальну функцію особистості, для адаптації до умов життя. Агресію, у розумних межах, можна розглядати як необхідність для успішної соціальної адаптації та для подолання перешкод, уміння відстоювати свої ідеали. Ба більше, психологи вказують на те, що відсутність у людини певного рівня агресивності може призвести до пасивності і, як наслідок, до зниження її соціального статусу та становища в суспільстві [15]. Однак, ми розглядаємо лише прояв агресії спрямований на заподіяння шкоди іншій людині.

Особливості прояву агресії детерміновані безліччю різних факторів, зокрема фізіологічними, психологічними, соціальними та ситуаційними. Тому агресія студентів може бути викликана різними, складними причинами і мати різні прояви. Незважаючи на розмаїття цих факторів, основна причина прояву агресії – це наявність конфлікту (міжособистісного або внутрішньоособистісного, усвідомлюваного або несвідомого). У будь-якому разі прояв агресії є наслідком невдоволення людини навколишньою дійсністю,

рівнем свого життя, іншими людьми або самим собою. Оскільки концепція особистості: схоластична, вивчення її структури та компонентів може пролити світло на феномен агресії [5]. В кожному окремому випадку прояву агресії, можна виокремити певні особливості. Перш за все це сила прояву агресії, її спрямованість, тривалість та частота.

Salimi N. et al. (2019) дослідивши рівень агресії серед 900 учнів встановили, що 10% мають високий рівень агресії. Також, вони вказують на те, що у цій вибірці фізична, вербальна та соціальна агресія у чоловіків була значно вищою, ніж у жінок [29].

Potirnichea et al. (2014) встановили, що найважливіші фактори формування агресії це сімейні проблеми та вживання алкоголю. Було досліджено 60 підлітків віком від 16 до 19 років із двох середніх шкіл Румунії. Найпоширенішою формою агресії було словесне насильство у формі образ, або нецензурної лексики. Також поширеною була фізична агресія, а саме фізичне насильство над однолітками [29].

Sharma et al. (2014) провели масштабне дослідження поширеності агресії серед індійської молоді. У межах дослідження було опитано 5476 респондентів, віком від 15 до 26 років. 47% вибірки були представлені жінками, 53% склали чоловіки. Згідно результатів 17,7% молоді мали високий рівень агресії. Також встановлено, що чоловіки мають вищу агресивність у порівнянні з жінками. За результатами обрахунків, у розрізі віку, було встановлено, що молодша група (16-19 років) мала вищий рівень агресії, ніж старша (20-26 років). Крім того, автори визначили фактори ризику молодіжної агресії, це - фізичне насильство в дитинстві, зловживання алкоголем, негативний вплив однолітків, насильство в сім'ї, негаразди в навчанні, психологічні проблеми, синдром дефіциту уваги та гіперактивності, підозрілість, самотність, порушення настрою, негативний досвід дитинства, телебачення та ЗМІ [30].

Ami (2017) для з'ясування рівня агресії серед індійських студентів випадковим чином відібрали 100 студентів (50 юнаків, 50 дівчат) різних

курсів. Згідно результатів юнаки мали вищий рівень агресії, ніж дівчата. Також було встановлено, що юнаки мають більший рівень фізичної та вербальної агресії. Крім того, гнів і ворожість також були виявлені більше серед юнаків. Було зроблено висновок, що існує значна гендерна різниця в агресії та агресивній поведінці [19].

За результатами дослідження 60 студентів 1–2 курсів ДВНЗ «Ужгородський національний університет» встановлено, що значна частина респондентів має схильність до агресивної поведінки та ворожого ставлення. У 12% досліджуваних виявлено високий показник за шкалою агресивності. У досліджуваних осіб часто проявляються підозрілість та образа, схильність до прямої та непрямой вербальної агресії. Також виявлено ряд кореляційних залежностей [18].

Отже, основна причина прояву агресії студентами – це наявність конфлікту (міжособистісного або внутрішньоособистісного, усвідомлюваного або несвідомого). Встановлено, що серед студентів від 10% до 17% мають високий рівень агресії. Згідно досліджень чоловіки мають вищий рівень агресії у порівнянні з жінками. Також було встановлено, що молодша група студентів від 16 до 19 років мала вищий рівень агресії, ніж група від 20 до 26 років.

1.3. Шляхи профілактики агресивної поведінки студентів першокурсників

Агресія є найважливішим психопатологічним фактором ризику. Це багатогранна конструкція, яка може впливати на соціальне, психічне та фізичне здоров'я студентів [29]. Агресія чинить руйнівний вплив на соціальну компетентність, ефективність і міжособистісні стосунки, може створити негативний імідж серед однолітків і вчителів, несприйняття однолітками, академічну неуспішність, зловживання алкоголем, наркотиками, правопорушення, самогубства [26]. Запобігти виникненню агресії у студентській спільноті допоможуть коригувальні заходи щодо усунення

поширення насильства серед молоді. Такі заходи включають консультування та освітні програми для розуміння агресії і насильства [28].

Для профілактики агресивної поведінки студентів потрібно проводити роботу у трьох основних напрямках: діагностичні технології виявлення причин та умов, що сприяють агресивній поведінці; профілактичні заходи для потенційної та актуальної групи ризику; виховна та превентивна робота із студентами та їх сім'ями [2]. З метою прогнозування агресивної поведінки Огоренко В. В. та ін. (2021) запропонували шкалу, яка дає змогу визначати ймовірність появи агресивної поведінки, а також її динаміку. Шкала прогнозування агресивної поведінки надає кількісну оцінку та оцінку ймовірності розвитку агресії, вона легка у використанні і не займає багато часу [14].

Вчені відзначають, що ефективним механізмом попередження та подолання проявів агресії в освітньому середовищі є організована комплексна профілактика агресивної поведінки всіх суб'єктів освітніх відносин: студентів, їхніх батьків чи законних представників та педагогів [8, 9].

Sharma (2014) також зазначають, що для профілактики агресії серед молоді потрібно проводити роботу у трьох напрямках: безпосередньо з особою, що проявляє агресію; допомога батькам та навчання вчителів роботі з агресивними студентами. Вчителям слід звертати увагу на поведінку, пов'язану з агресією (вербальну/невербальну), і допомогти дітям/молоді впоратися з такою поведінкою. Важливо ознайомити молодь із засобами зниження стресу, навчити справлятися з тиском, розчаруванням або невдачею та управляти агресією [30].

С.С. Богдан наголошує, що формуванню деструктивних схильностей особи перешкоджають такі чинники: закріплення конструктивних сценаріїв поведінки; виховання ціннісного ставлення до інших; профілактика емоційної атрофії та підвищення рівня емпатії; прищеплення гуманістичних цінностей – дбайливе ставлення до свого і чужого життя, прагнення самоактуалізації [7].

Для успішної профілактики агресивної поведінки серед підлітків важливо враховувати особливості їх віку, а саме: що відбувається у когнітивній, емоційній та фізіологічній сферах; як будується мислення та емоційно-поведінкова саморегуляція; що необхідно розвивати для керування гнівом та іншими емоціями. Дослідження F. Kendell (2002) показали, що підлітки з підвищеним рівнем агресії, розпізнають набагато більше сигналів навколишнього середовища як недоброзичливі, і навіть нейтральні ситуації часто сприймаються ними як ворожі, по відношенню до себе, зі сторони оточуючих [12].

Для вибору стратегії психокорекційної роботи з агресивною молоддю потрібно враховувати низку процесів. По-перше, принциповий взаємозв'язок інтрапсихічної та психосоціальної детермінанти функціонування особистості. По-друге, особливості та закономірності зміни поведінки, що включає стадії переосмислення, обмірковування, підготовки до зміни своєї поведінки, реалізації та дотримання нової поведінки. І по-третє, психотерапевтичні дії повинні бути направлені на зміни в пізнавальній сфері особистості через переконання, навіювання, пояснення й інтерпретацію мало усвідомлюваних переживань [13].

Висновок до першого розділу

У науковій літературі поняття агресії (від латинського *aggressio* — напад) визначають як індивідуальну чи колективну поведінку або дію, направлену на заподіяння фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи. Готовність до агресивної поведінки розглядають як стійку рису особистості - агресивність.

Філософи сходяться на думці, що агресія більшою мірою притаманна дітям, а агресивні дорослі просто поводяться як діти. Досліджуючи причини виникнення агресії, вченими було сформульовано гіпотезу фрустрація – агресія у якій агресія розглядається як один з кількох можливих наслідків фрустрації. Шлях від фрустрації до агресії є складним процесом, який значною мірою залежить від різних факторів. Гіпотезу фрустрація – агресія використовували для пояснення агресії всередині суспільства і навіть між суспільствами. Дослідження, щодо розвитку фізичної агресії протягом життя, свідчать, що фізичну агресію людина починає проявляти вже до року, досягаючи піку протягом перших трьох, чотирьох років, знижуючи її прояв до старості.

Основна причина агресивної поведінки студентів – це наявність конфлікту (міжособистісного або внутрішньоособистісного, усвідомлюваного або несвідомого). Встановлено, що серед студентів від 10% до 17% мають високий рівень агресивності. Згідно досліджень юнаки мають вищий рівень агресивності у порівнянні з дівчатами.

Для успішної профілактики агресивної поведінки серед студентів важливо враховувати особливості їх когнітивної, емоційної та фізіологічної сфери. Психотерапевтичні дії повинні бути направлені на зміни в пізнавальній сфері особистості через переконання, навіювання, пояснення й інтерпретацію мало усвідомлюваних переживань.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ ПЕРШОКУРСНИКІВ ТА ЇЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ

2.1 Методичне забезпечення та організація дослідження

Для вивчення показників та форм агресивних реакцій особистості ми застосували опитувальник агресивності Басса – Даркі. Створюючи свій опитувальник А. Басс розділив поняття агресії та ворожості і трактував останню як: «...реакцію, що розвиває негативні почуття та негативні оцінки людей та подій».

Згідно літературних даних існує декілька форм агресивних реакцій:

фізична агресія (напад) - застосування фізичної сили до іншої особи або групи осіб;

непряма агресія - дії, які опосередковано спрямовані на іншу людину (плітки, злі жарти), або спрямовані на чийсь спалахи люті (крик, удари ногами, удари кулаками, грюкання дверима тощо);

вербальна агресія - вираження негативних почуттів через форму (плач, крик, сварка), або через зміст вербальних відповідей (погрози, лайка);

схильність до роздратування – готовність при найменшому збудженні демонструвати запальність, різкість, брутальність;

негативізм - опозиційна поведінка, як правило, спрямована проти влади чи лідерства, вона може трансформуватись з пасивного опору у активну боротьбу з усталеними законами та звичаями [1].

Форми ворожих реакцій включають:

образу - заздрість і ненависть до інших, викликані почуттям озлобленості, злоби на весь світ за реальні чи уявні страждання;

підозрілість - недовіра та обережність щодо людей, засновані на переконанні, що інші збираються завдати шкоди [1].

Опитувальник Басса – Даркі складається із 75 тверджень. За складання опитувальника керувались такими принципами:

питання може відноситися лише до однієї форми агресії.

питання формулюються таким чином, щоб якомога сильніше послабити вплив суспільного схвалення відповіді на питання.

Відповідаючи на запитання, респондент обирає між варіантами «так» або «ні». Середнє значення не передбачено.

На першому етапі нашого дослідження ми відібрали із загальної вибірки тих респондентів, котрі потребують психологічної профілактики агресивної поведінки.

У дослідженні було опитано 41 респондент – студенти першокурсники різних вишів України. Перед опитуванням респонденти заповнювали анкету (Додаток А) щодо загальних відомостей та низки факторів агресії, дані відображено у таблиці 1.

Анкета загальних відомостей та низки факторів агресії містить дев'ять питань. В таблиці 2.1.1 представлено вісім, оскільки на питання «Чи зловживає/зловживав хто-небудь з ваших батьків спиртними напоями?» всі респонденти відповіли «ні». Також в таблиці у пункті «Батьки» відсутній варіант відповіді «немає батьків», оскільки жоден з респондентів не обрав такий варіант. Крім того у подальших розрахунках ми не будемо враховувати питання «Де знаходитесь?», оскільки є лише один респондент який обрав відповідь «закордоном».

Значення 8 шкал (фізична агресія, вербальна агресія, роздратування, образа підозрілість, непряма агресія, негативізм, почуття провини) розраховували відповідно даних опитування у яких стверджувальна відповідь на прямі питання оцінювалась в один бал, заперечувальна - нуль, а в непрямих питаннях – заперечення оцінювалось в один бал, стверджувальна відповідь – нуль.

Таблиця 2.1.1

Вхідні дані низки соціально-психологічних факторів агресії у
опитаних

№ з/п	Фактор	Кількість, чол.	Частка, %
1	2	3	4
1	Вік		
	17 років	3	7
	18 років	30	73
	19 років	8	20
2	Стать		
	чоловіки	17	41
	жінки	24	59
3	Спеціальність яку опановуєте		
	психолог	18	44
	економіст	18	44
	сортивна спеціальність	5	12
4	Де знаходитесь?		
	Україна	40	98
	закордоном	1	2
5	Житлові умови		
	гуртожиток	13	32
	орендоване житло	10	24
	власне житло	7	17
	мешкаю з батьками	11	27
6	Батьки		
	є батько і мати	29	70
	один з батьків нерідний	8	20
	є лише один з батьків	4	10
7	Як ваші батьки/ті, хто їх замінює ставляться до вас?		
	турботливо з помірною вимогливістю	19	46
	надмірно опікають	9	22
	надають повну свободу	5	12
	відносяться байдуже	4	10
	часто сварять/карають	4	10
8	Чи часто між вашими батьками відбуваються/відбувались конфлікти?		
	так	17	41
	ні	24	59

Далі обраховували по Рогову Є.І. індекс агресивності, що дорівнює сумі результатів за шкалами фізична агресія, вербальна агресія, роздратування і ворожість, що дорівнює сумі результатів за шкалами образа, підозрілість. Нормою агресивності є величина, що дорівнює 21 ± 4 , а ворожості – $6,5-7 \pm 3$.

Також нами було застосовано тест Ассінгера «Діагностика агресивності особистості». Цей тест дозволяє встановити, наскільки людина доброзичлива щодо оточуючих і чи легко з нею спілкуватися. Тест складається з 20 тверджень для яких пропонується три варіанти відповіді. Респондент обирає одну з них.

Інтерпретація результатів. В описі до тесту маємо дві шкали: «Агресивність» і «Уникнення тестування». Протягом тестування респондент може не відповісти на чотири питання і результат тестування буде достовірним, а у шкалі «Уникнення тестування» буде зазначено відповідна кількість питань. Якщо респондент не відповідає на п'ять і більше питань – результати тестування визнаються недостовірними. За шкалою «Агресивність»:

шкала «надмірно миролюбна особистість» від 0 до 9 балів – особистість надмірно миролюбна, що скоріш за все обумовлено недостатньою впевненістю у власних силах та можливостях. Такій людині не завадить трохи більше рішучості;

шкала «помірковано агресивна особистість» від 10 до 31 балу – помірковано агресивна особистість, успішно йде по життю, самовпевнена, має достатньо здорового честолюбства.

шкала «надмірно агресивна особистість» від 32 до 40 балів – надто агресивна особистість, на додачу нерідко буває невірноваженою та жорстокою по відношенню до інших. Амбіційна, розраховує на власні методи у досягненні успіху, а саме жертвуючи інтересами оточуючих. Для такої людини не дивна ворожість колег, друзів і за найменшої можливості вона намагається їх за це покарати.

У нашому дослідженні респонденти давали відповідь на всі запитання, тому шкалу «Уникнення тестування» ми не будемо демонструвати. Тестування респондентів здійснили з використанням комп'ютера, результат розраховувався автоматично. У підсумку маємо ряд значень, що відображають агресивність опитаних нами респондентів відповідно тесту Ассінгера «Діагностика агресивності особистості».

Статистичну обробку отриманих результатів здійснювали з використанням дисперсійного аналізу, t-критерію Стюдента, критерію Колмогорова та кореляційного аналізу. Розрахунки проводили у програмі Excel.

2.2.Результати дослідження агресивної поведінки студентів першокурсників

У результаті тестування 41 респондента з використанням опитувальника Басса-Даркі отримано показники фізичної агресії, роздратування, вербальної агресії, образи, підозрливості, непрямой агресії, негативізму та почуття провини.

На основі отриманих даних розраховали статистичні показники і побудували графіки розподілу сукупності даних індексу агресивності та індексу ворожості (Додаток Б).

На основі середнього і середньоквадратичного відхилення для індексу агресивності та індексу ворожості було розраховано критерій Колмогорова, з метою перевірки відповідності закону нормального розподілу. D_{extr} становить 0,209832 для індексу агресивності і 0,211493 для індексу ворожості, що менше табличного $D_{0,05}$ 0,2123963.

На основі показників шкал фізичної агресії, роздратування та вербальної агресії розраховали індекс агресивності за Роговим Є.І. Для нашої вибірки він коливався в межах від 7 до 29. На рисунку 2.2.1 нанесено межі норм для цього показника – від 17 до 25. Як видно, шість значень перевищують

верхню межу, що становить 15%. Такий рівень агресивності цілком узгоджується з літературними даними [18, 28, 30].

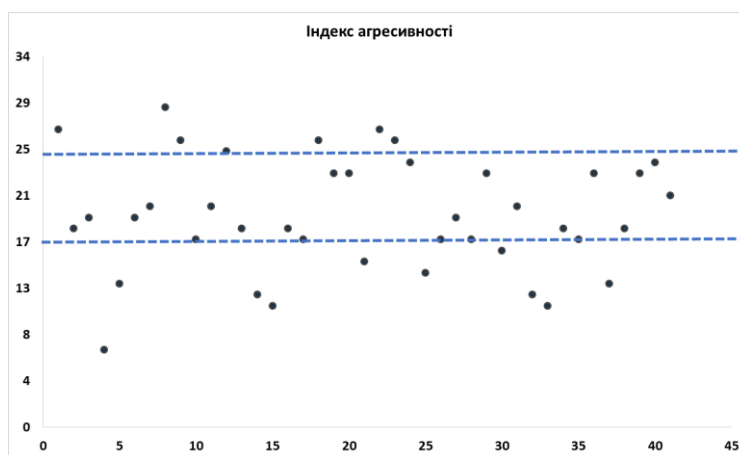

Рис. 2.2.1. Значення індексів агресивності студентів першокурсників

На основі показників образи та підозрілості розраховано індекс ворожості за Роговим Є.І. Для нашої вибірки він коливалася в межах від 2 до 15. На рисунку 2.2.2 нанесено межі норм для цього показника – від 3,5 до 10. Для індексу ворожості, як і для індексу агресивності, шість значень перевищують верхню межу, що становить 15%.

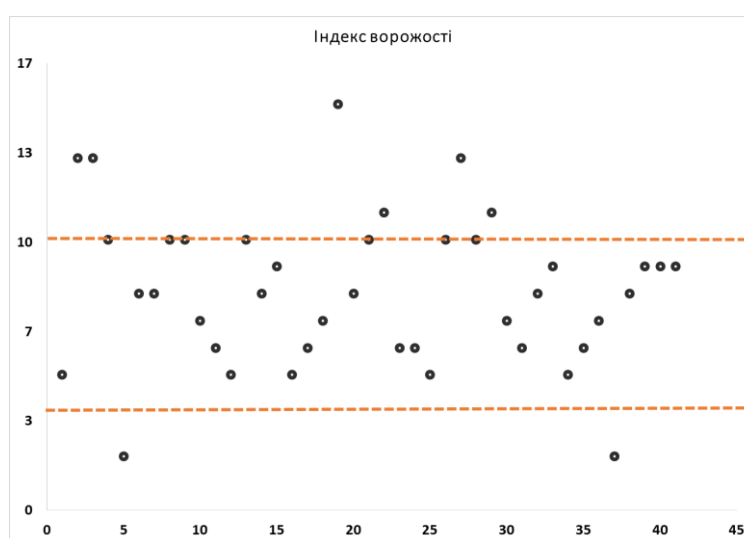

Рис. 2.2.2. Значення індексу ворожості студентів першокурсників

За результатами тестування з використанням опитувальника Ассінгера нами встановлено групи з різним рівнем агресивності (рис. 2.2.3). Виявлено 15 % надмірно агресивних особистостей, що узгоджується з результатами тестування з використанням опитувальника Басса-Даркі.

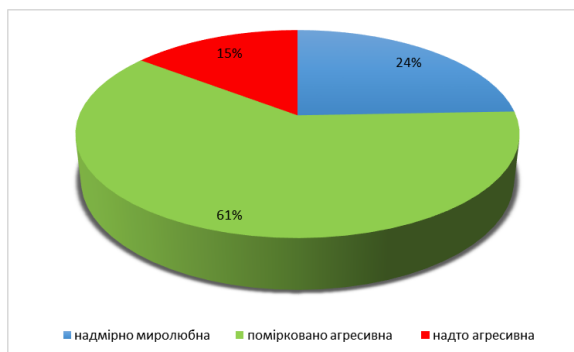

Рис. 2.2.3. Співвідношення груп з різним рівнем агресивності за Ассінгером.

До групи надто агресивних особистостей потрапили ті ж самі студенти, що були відібрані з використанням попереднього тестування – п'ять студентів мали індекс агресивності вище норми і один студент мав індекс ворожості вище норми. До групи надмірно миролюбних особистостей увійшли, переважно, студенти з низьким рівнем індексу агресивності – з десяти дев'ять мали низький рівень індексу агресивності і один – низький індекс ворожості.

Для респондентів, що мали індекс агресивності та індекс ворожості вище норми ми запропонували відвідати десять групових занять (Додаток В) з метою профілактики агресивної поведінки. Як вже зазначалося, у нашому дослідженні шість респондентів мали індекс агресивності вище норми і шість респондентів мали вище норми індекс ворожості. Однак, у підсумку ми мали одинадцять учасників, оскільки для одного респондента вище норми був і індекс агресивності, і індекс ворожості.

Як відомо, стать є ендогенним фактором агресивної поведінки [10]. Для всебічного аналізу особливостей агресивності респондентів нами було проаналізовано величини індексу агресивності та індексу ворожості у розрізі

цього фактору. Так, індекс агресивності у дівчат, усереднений результат 18, був нижчим ніж у юнаків, усереднений результат 20, що узгоджується з літературними даними (рис. 2.2.4) [33, 15, 28, 29].

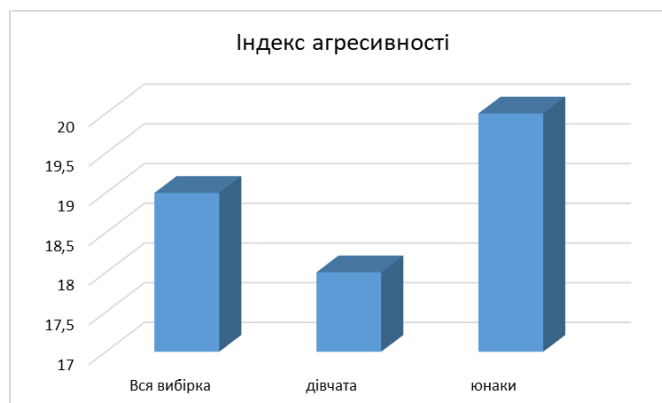

Рис. 2.2.4. Порівняльна характеристика індексу агресивності юнаків та дівчат

Аналізуючи усереднені дані індексів агресивності і ворожості відповідно фаху, що його набувають студенти, ми з'ясували, що найнижчими і індекс ворожості, і індекс агресивності був у студентів спортивних спеціальностей (спортивна акробатика і спортивне орієнтування) 7 і 16, відповідно (рис. 2.2.5).

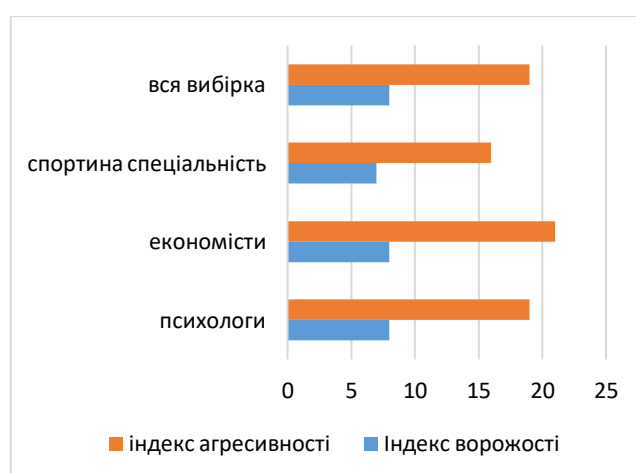

Рис. 2.2.5. Порівняльна характеристика індексів агресивності та ворожості між групами різної професійної спрямованості.

У студентів психологів значення обидвох цих показників були на рівні всієї вибірки. Студенти економісти, опитані у межах нашого дослідження, мали найвищий індекс агресивності – 21, як у порівнянні з студентами інших фахів, так і з усією вибіркою.

Проаналізувавши результати тестування за показником статі та професійної спрямованості можна передбачити, що учасниками будуть переважно юнаки економічних спеціальностей. У нашій групі було шість юнаків і п'ять дівчат. З одинадцяти учасників вісім здобувають економічну освіту і три – фах психолога.

2.3. Профілактика агресивної поведінки студентів першокурсників у групах

З метою профілактики агресивної поведінки серед студентів доцільно проводити роботу у трьох основних напрямках: діагностичні технології виявлення причин та умов, що сприяють агресивній поведінці; профілактичні заходи для потенційної та актуальної групи ризику; виховна та превентивна робота із студентами та їх сім'ями

Для профілактики агресивної поведінки студентів психологи використовують спектр різноманітних методик: для корекції емоційної сфери використовують елементи ігрової терапії, психогімнастику, елементи арт-терапії, метод бесіди та постановки проблемних ситуацій. Проводити заняття можна як із групою так і індивідуально. Смирнова (2004) виділила 6 ключових блоків, у межах яких доцільно будувати корекційну роботу.

1. Зниження рівня особистісної тривожності.
2. Формування усвідомлення власних емоцій та почуттів інших людей, розвиток емпатії.
3. Розвиток позитивної самооцінки.

4. Навчання дитини відреагуванню (виразу) свого гніву прийнятним способом, безпечним для себе та оточуючих, а також відреагуванню негативної ситуації в цілому.

5. Навчання дитини технікам та способам управління власним гнівом. Розвиток контролю за деструктивними емоціями.

6. Навчання дитини конструктивним поведінковим реакціям у проблемній ситуації Зняття деструктивних елементів у поведінці. Окремим блоком вона виділила консультаційну роботу з батьками та педагогами, спрямовану на зняття провокуючих факторів агресивної поведінки [13].

Заняття доцільно проводити не менше ніж 1-2 рази на тиждень, тривалістю 1 година.

Першим кроком на шляху профілактики агресивної поведінки студентів першокурсників є виявлення групи студентів з підвищеним індексом агресивності і індексом ворожості вище норми. Після діагностики створюється група студентів, кількістю від десяти до п'ятнадцяти чоловік, з якими будуть проведені заняття з профілактики агресивної поведінки.

Для профілактики агресивної поведінки студентів першокурсників нами адаптовано 10 занять (див. Додаток В) [8, 15].

Мета: знизити рівень агресивності у студентів першокурсників до стану норми із закріпленням позитивного ефекту [8, 15].

Завдання: формувати у студентів першокурсників віру у свої сили; навчити студентів першокурсників прийнятних способів вираження гніву; навчити навичок розпізнавання, опанування і контролю у ситуаціях, що провокують вибухи гніву; формувати здатність до співчуття, довіри, співпереживання, емпатії; у підсумку знизити рівень агресивності [8, 15].

Предмет корекції: емоційна сфера студентів першокурсників.

Етапи корекції:

- підготовчий;
- корекційний;
- оцінка ефективності корекційного впливу.

Засоби корекції: бесіди, вправи, ігри та неігрові прийоми, спрямовані на зниження рівня тривоги, розвиток комунікативних здібностей.

Після проведення корекційних занять було оцінено їх ефективність. Для цього ми протестували учасників з допомогою опитувальника Басса-Даркі (рис. 2.3.1 і рис. 2.3.2).

Як вже зазначалося, у нашій вибірці було шість респондентів, що мали індекс агресивності вище норми і шість респондентів, що мали індекс ворожості вище норми. Лише у одного респондента вище норми був і індекс ворожості і індекс агресивності. Результати його тестування наведено серед студентів з високим рівнем індексу агресії. Таким чином, у подальших дослідженнях взяли участь одинадцять студентів.

Аналізуючи результати тестування студентів, з високим рівнем індексу агресивності, після проходження корекційної програми направленої на зниження рівня агресії констатуємо, що цей показник знизився у всіх опитаних. Згідно результатів індекс агресивності знизився від 1 до 6 балів, однак у одного із студентів все ж вище норми (рис. 2.3.1).

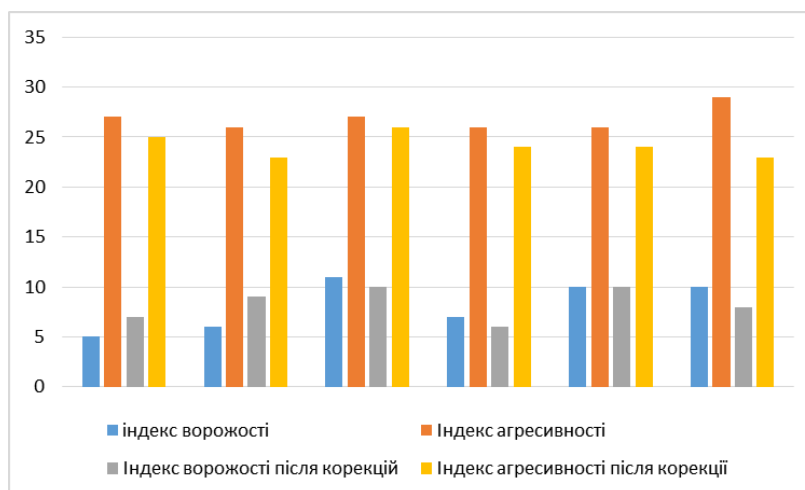

Рис. 2.3.1. Влив корекційної програми на рівень агресивності студентів першокурсників

Згідно результатів тестування студентів, з високим рівнем індексу ворожості, після проходження корекційної програми, цей показник знизився у всіх опитаних на від 1 до 5 балів (рис. 2.3.2).

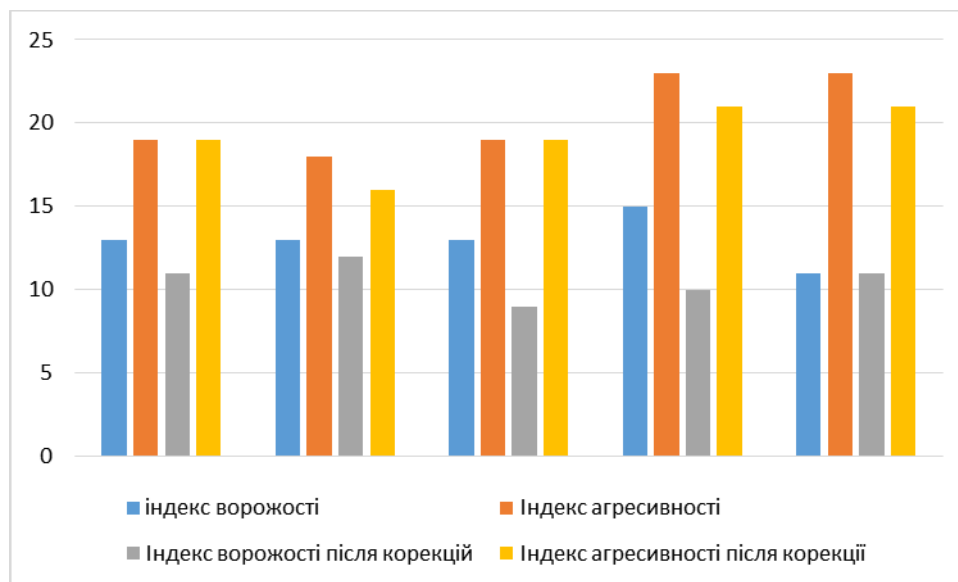

Рис. 2.3.2. Влив корекційної програми на рівень ворожості студентів першокурсників

Отже, адаптована нами Програма профілактики агресивної поведінки дозволила знизити рівень індексу агресивності та індексу ворожості у студентів першокурсників, що мали його вище норми.

2.4. Шляхи запобігання агресивній поведінці в освітньому процесі

Вирішення проблем поведінки студентів є частиною роботи кожного викладача і хоча така проблема частіше виникає у дошкільних закладах та школах, однак, виші не є виключенням. Прояв агресії негативно впливає як на життя людини, так і на суспільство і освітній процес зокрема. Освітнє середовище має бути структурованим, із чіткими зрозумілими правилами. Агресія та насильство повинні бути заборонені відповідно правил, що унеможливають будь-які агресивні дії, словесні чи фізичні. Викладачі

стикаються з складними запитаннями на кшталт: Як діяти після спалаху агресії? Як розпізнати і запобігти агресивним епізодам до їх початку?

У літературних джерелах можна знайти готові рекомендації для викладачів з інструкціями як діяти за спалаху агресії. Наведемо декілька із них.

Важливо уникати конфронтації з агресивним студентом. Важливо не наполягати, щоб останнє слово було за викладачем, краще залишити студента «бурмотіти собі під ніс». Також можна запропонувати студенту після заняття обговорити його проблему, замість публічного обговорення. [33].

Thackrey (1987) склав перелік вказівок як діяти із студентом, що може втратити контроль. По-перше, чітко та конкретно вказати необхідну або бажану поведінку. Наприклад: «Сідай зараз». Означення бажаної, очікуваної поведінки, є корисним для збентеженої або емоційно перевантаженої людини. «Не підходь ближче» та «Не кидай стілець» — приклади забороненої поведінки, яка не вказуватиме людині, що робити.

По-друге, потрібно надати обмежений вибір серед прийнятних альтернатив. «Ви можете сісти й обговорити це питання, або ви можете піти на перерву». Якщо людина не робить вибору, то наступний крок – зробити вибір за неї, обмежений у часі. «Якщо ви не сядете через 5 секунд, я зрозумію, що ви вирішили піти» [32].

За агресивних або насильницьких дій потрібно діяти чітко і не вагаючись. Згідно рекомендацій алгоритм має бути наступним: потрібно триматись холодно та врівноважено, це допоможе зберегти спокій; вербальні вказівки мають бути наполегливими та директивними, але не агресивними; потрібно демонструвати ненав'язливість та неінвазивність, триматись на відстані; доносити інформацію потрібно вербально та невербально, наприклад: «Зупинись.» і жест рукою; непотрібно сперечатись і відповідати на словесні образи [25].

Зіткнувшись з агресивною поведінкою серед молоді варто запропонувати відвідати психоосвітні та психокорекційні заходи, що допоможе уникнути проявів насильства у майбутньому. Безпечно і комфортно

освітнє середовище – одна з найважливіших умов психологічного, соціального та фізичного, благополуччя всіх суб'єктів освітніх відносин.

Висновки до другого розділу

Для вивчення показників та форм агресивних реакцій особистості ми застосували опитувальник агресивності Басса – Даркі. Також респонденти заповнили анкету низки соціально-психологічних факторів. В опитуванні взяли участь 41 респондент.

На основі отриманих даних розраховано статистичні показники, побудовано графіки розподілу сукупності для індексу агресивності та індексу ворожості. Перевірено відповідність нашої сукупності нормальному розподілу, з використання критерію Колмогорова – D_{extr} нашої вибірки становить 0,209832 для індексу агресивності і 0,211493 для індексу ворожості, що менше табличного $D_{0,05}$ 0,2123963. Індокси агресивності та ворожості розраховані за Роговим Є.І. для нашої вибірки коливались у межах від 7 до 29 і від 2 до 5, відповідно. За нашими даними, значення індексу агресивності та індексу ворожості були вищі від норми у 15 % респондентів, що співпадає з літературними даними щодо агресивності українських, румунських та індійських студентів.

Досліджуючи рівень агресії у розрізі такого ендогенного фактору агресивної поведінки як стать, нами було встановлено, що індекс агресивності у дівчат нижчий ніж у юнаків – усереднений результат 18 і 20, відповідно. Такі результати знаходять підтвердження у літературних джерелах.

Величина індексу агресивності залежала від фаху, який здобувають респонденти. Так, студенти економісти мали найвищий індекс агресивності, як у порівнянні з студентами інших фахів, так і з усією вибіркою. Найнижчими і індекс ворожості, і індекс агресивності був у студентів спортивних спеціальностей.

Результати тестування з використанням опитувальника Ассінгера співпадають з отриманими нами за використання опитувальника Баса –Даркі. Виявлено 15 % надмірно агресивних особистостей. У цій групі опинилися п'ять студентів, що мали індекс агресивності вище норми і один студент, що мав індекс ворожості вище норми.

Аналіз результатів тестування за показником статі та професійної спрямованості дозволив передбачити, що учасниками будуть переважно юнаки економічних спеціальностей. У нашій групі було шість юнаків і п'ять дівчат. З одинадцяти учасників вісім здобувають економічну освіту і три – фах психолога.

З метою профілактики агресивної поведінки серед студентів першокурсників було відібрано одинадцять студентів для яких було визначено значення індексів агресивності і ворожості вище норми. Для одного респондента вище норми був і індекс агресивності, і індекс ворожості.

Для профілактики агресивної поведінки студентів першокурсників нами адаптовано Програму профілактики агресивної поведінки, що містить 10 занять. Після проведення корекційних занять було оцінено їх ефективність шляхом повторного тестування з допомогою опитувальника Басса-Даркі. Результати свідчать, що індекси агресивності та ворожості знизилися і відповідають нормі, за винятком одного випадку, оскільки показник індексу агресивності хоч і знизився, однак не відповідає нормі.

Безпечне і комфортне освітнє середовище – одна з найважливіших умов психологічного, соціального та фізичного благополуччя всіх суб'єктів освітніх відносин. Агресія та насильство повинні бути заборонені відповідно правил, що унеможливають будь-які агресивні дії, словесні чи фізичні. У літературних джерелах можна знайти готові рекомендації для викладачів з інструкціями як діяти за спалаху агресії. Зіткнувшись з агресивною поведінкою серед студентів варто запропонувати їм відвідати психоосвітні та психокорекційні заходи, що допоможе уникнути проявів насильства у майбутньому.

ВИСНОВКИ

1. На основі теоретичного аналізу літературних джерел було визначено, що поняття агресії (від латинського *aggressio* — напад) розглядається як індивідуальна чи колективна поведінка або дія, направлена на заподіяння фізичної чи психічної шкоди або навіть на знищення іншої людини чи групи. Готовність до агресивної поведінки розглядають як стійку рису особистості - агресивність. Встановлено, що основна причина агресивної поведінки студентів – це наявність конфлікту (міжособистісного або внутрішньоособистісного, усвідомлюваного або несвідомого). Серед студентів від 10% до 17% мають високий рівень агресивності. Згідно досліджень юнаки мають вищий рівень агресивності у порівнянні з дівчатами.

2. За результатами емпіричних досліджень побудовано графіки розподілу сукупності для індексу агресивності та індексу ворожості. Перевірено відповідність нашої сукупності нормальному розподілу, критерій Колмогорова відповідає табличному для рівня значущості 0,05. За нашими даними, значення індексу агресивності та індексу ворожості були вищі від норми у 15 % опитаних нами респондентів, що співпадає з літературними даними.

3. З метою профілактики агресивної поведінки серед студентів першокурсників нами адаптовано та проведено 10 корекційних занять. Їх ефективність оцінено шляхом повторного тестування з допомогою опитувальника Басса-Даркі. Результати свідчать, що індекси агресивності та ворожості знизилися і відповідають нормі, за винятком одного випадку, оскільки показник індексу агресивності хоч і знизився, однак не відповідає нормі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агресія у дітей та підлітків: Навчальний посібник під ред. Н.М. Платонової. - СПб.: Речь, 2006. - 336 с.
2. Андрианова Р. Профилактика агрессивного поведения обучающихся как условие безопасной образовательной среды 16 стор. <https://phsreda.com/e-articles/10408/Action10408-102983.pdf>
3. Бандура А. Теория социального научения: Пер. с англ. СПб.: Евразия, 2000. 320 с.
4. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений: пер. с англ. М.: АпрельПресс, ЭКСМО-Пресс.2000. 512 с.
5. Белокопытов В. Агрессия как форма девиантного поведения: теоретический анализ. *Социальногуманитарные знания*. 2010. № 6. - С- 350-357.
6. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль: Пер. с англ. СПб. Прайм ЕВРОЗНАК. 2001. 512 с.
7. Богдан С.С. Человеческая деструктивность как форма агрессии (экзистенциально-гуманистический подход): специальность 09.00.13 «Философская антропология, философия культуры»: диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук / С.С. Богдан. – Сургут, 2012. – 154 с.
8. Гурьянова М. П. Актуальные проблемы профилактики агрессивного поведения в образовательной среде: на примере трех школ российской глубинки / М.П. Гурьянова, Е.И. Селиванова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Психология и педагогика. – 2021. – Т. 18. – №4. – С. 692–707. – DOI 10.22363/2313-1683-2021-18-4-692-707. EDN DANZJW.
9. Давыдов Д.Г. Массовые убийства в образовательных учреждениях: механизмы, причины, профилактика / Д.Г. Давыдов, К.Д. Хломов //

Национальный психологический журнал. – 2018. – №4 (32). – С. 62–76. Режим доступа:10.11621/prj.2018.0406

10. Дроздов О.Ю. Соціально-психологічні факторидинаміки агресивної поведінки молоді. Дисертація на здобуття наукового ступеню кандидата психологічних наук. 2003. 225 с.

11. Ільїна Н. М. Конфлікти в загальноосвітній школі: навч. посіб. Суми: Унів. книга, 2015. 182 с

12. Мельник Л., Пуха К., Журавель Т. Подолання агресивної поведінки. Тренінгова програма для неповнолітніх. 2018. 140 с.

13. Мойсеєва О. Є. Агресія підлітків: причини виникнення та можливості психокорекції. *Юридична психологія*, № 1, 2015. С. 139-148

14. Огоренко В. В., Тимофеев Р. М., Шорніков А. В. Агресивна поведінка: від теорії до практики. *Український вісник психоневрології. Діагностика та лікування психічних та наркологічних розладів*. 2021. Том 29, випуск 3 (108) С. 48-51.

15. Савина Н. Н., Петров О. И. Агрессия в студенческой среде. *Профессиональное образование в современном мире*. 2018. Т. 8. № 2. С. 1912–1918.

16. Смирнова Т.П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия «Психологический практикум». Ростов н/Д: «Феникс». 2004. 160 стр.

17. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка її сутність та причини. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2015. №6(164). С. 55 – 63

18. Товт В. В. Психологічні особливості проявів агресивності в юнацькому віці. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПСИХОЛОГІЯ. Випуск 2. 2021. С. 28 – 32.

19. Ami M., Sankar R., Raghavi R., Chinmaya B. Aggression among annamalai university students. *Glob j intellect dev disabil*. 2017. №1(3) P. 1-5.

20. Berkowitz, L. Frustrations, appraisals, and aversively stimulated aggression. *Aggressive Behavior*. 1988. № 14(1). P. 3–11. Режим доступа: [http://dx.doi:10.1002/1098-2337\(1988\)14:1 <3::AID-AB2480140103>3.0.CO;2-F](http://dx.doi:10.1002/1098-2337(1988)14:1 <3::AID-AB2480140103>3.0.CO;2-F)

21. Berkowitz, L. Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin*. 1989. № 106(1). P. 59–73. Режим доступа: <http://dx.doi:10.1037/0033-2909.106.1.59>

22. Breue J., Elson M. Frustration – aggression theory. *The Wiley Handbook of Violence and Aggression*, Peter Sturmey (Editor-in-Chief). 2017 P. 1 – 12. Режим доступа: [https://www.researchgate.net/publication/321776001 Frustration-aggression theory](https://www.researchgate.net/publication/321776001_Frustration-aggression_theory)

23. Cote S., Vaillancourt T, Barker E., Nagin D., Tremblay R., The joint development of physical and indirect aggression: Predictors of continuity and change during childhood. *Development and Psychopathology*. 19. 2007. P. 37–55

24. Dollard J., Doob L. W., Miller N. E., Mowrer O. H., & Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven, CT: Yale University Press. Режим доступа: <http://dx.doi.org/10.1037/10022-000>

25. Guetzloe E. Practical strategies for working with students who display aggression and violence. *Reaching Today's Youth*. 2000. 5(1) p.33-36.

26. Leff S, Waasdorp T. Effect of aggression and bullying on children and adolescents: implications for prevention and intervention. *Current Psychiatry Reports*. 2013. №15(3). P. 343.

27. Miller N. E., Sears R. R., Mowrer O. H., Doob L. W., & Dollard J. (1941). I. The frustration-aggression hypothesis. *Psychological Review*, 48(4), 337–342. Режим доступа: <http://dx.doi:10.1037/h0055861>

28. Tremblay R. E. Development and Prevention of Aggressive Behavior: Intergenerational, Interdisciplinary, Experimental, and Historical Perspectives Since Aristotle. *Journal of Developmental and Life-Course Criminology* 2022. 8(4):1-14
Режим доступа: [10.1007/s40865-022-00215-w](https://doi.org/10.1007/s40865-022-00215-w).

29. Potirnichea N., Enacheb R. G. Social perception of aggression by high school students. *ScienceDirect.Procedia - Social and Behavioral Sciences* 2014. №127 P. 464 – 468.
30. Salimi N., Karimi-Shahanjarini A., Rezapur-Shahkolai F., Hamzeh B., Roshanaei G., Babamiri M. Aggression and its predictors among elementary students. 2019. Jul; 11(2): 159–170. Режим доступа: [10.5249/jivr.v11i2.1102](https://doi.org/10.5249/jivr.v11i2.1102)
31. Sharma M. K., Marimuthu P. Prevalence and Psychosocial Factors of Aggression. *Indian Journal of Psychological Medicine*. 2014. 43 P. 48-53
32. Thackrey, M. Therapeutics for aggression: Psychological/physical crisis intervention. *Human Sciences Press. New York*. 1987.
33. 14 Tips on Addressing Student Aggression. Social-Emotional Development blog series. 2016

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета загальних відомостей та низки соціально-психологічних факторів агресії

Вік _____

Стать

Ж Ч

Спеціальність яку опановуєте _____

Де знаходитесь?

- 1) в Україні
- 2) закордоном

Житлові умови

- 1) Живу в гуртожитку
- 2) Винаймаю квартиру

- 3) Маю власне житло
- 4) Живу з батьками

Батьки

- 1) Є батько і мати
- 2) Один з батьків нерідний
- 3) Є лише один з батьків
- 4) Немає батьків

Як ваші батьки/ті, хто їх замінює ставляться до вас?

- 1) Турботливо з помірною вимогливістю
- 2) Надмірно опікають
- 3) Надають повну свободу
- 4) Відносяться байдуже
- 5) Часто сварять/карають

Чи зловживає/зловживав хто-небудь з ваших батьків спиртними напоями?

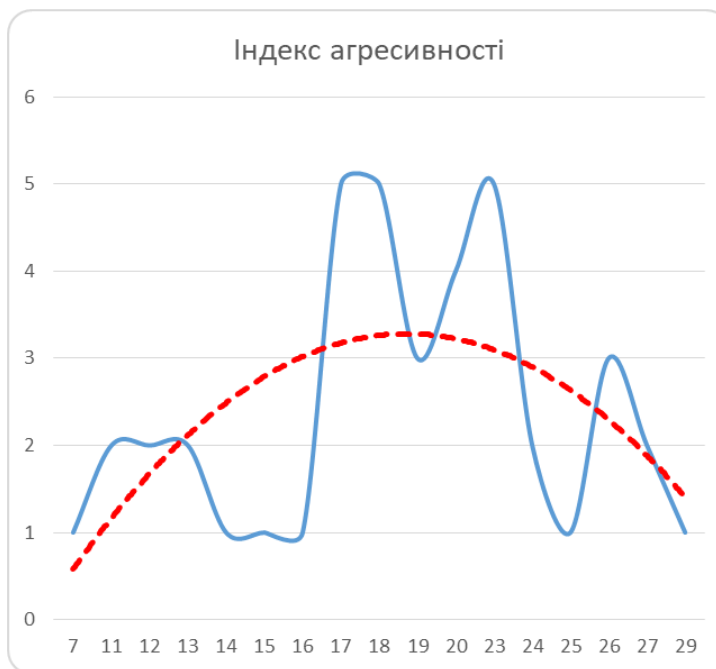
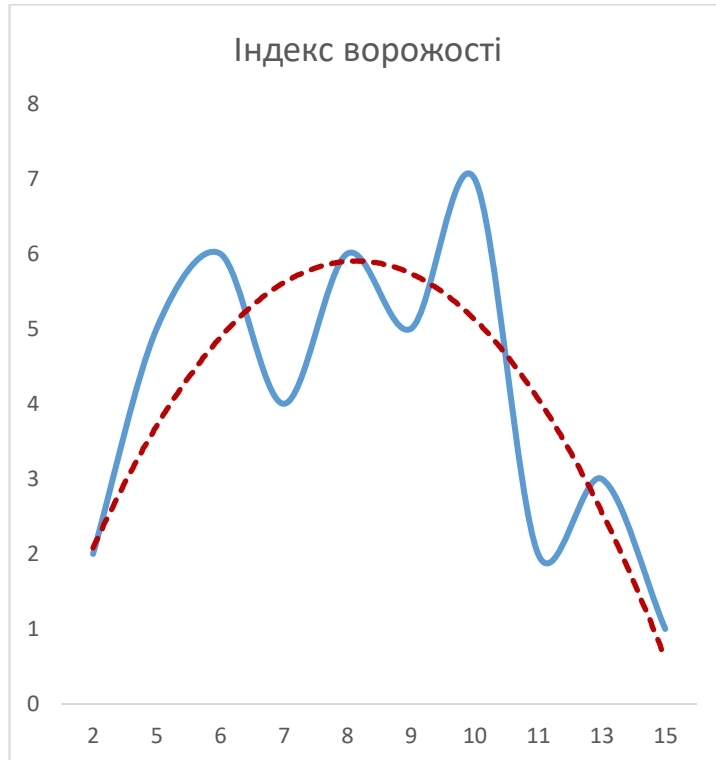
- 1) Так
- 2) Ні

Чи часто між вашими батьками відбуваються/відбувались конфлікти?

- 1) Так
- 2) Ні

Додаток Б

Розподіл сукупності даних індексу агресивності та індексу ворожості

Додаток В

Програма профілактики агресивної поведінки студентів першокурсників

Заняття 1. Знайомство

Мета: познайомитись з учасниками програми. Поняття агресивна поведінка, її прояви та причини виникнення.

Тривалість – 1 год.

План заняття:

1. Привітання, вступ (5 хв.)
2. Вправа на знайомство «Презентація імені» (15 хв.)

Група сидить у колі. Один із студентів називає своє ім'я і підбирає щодо себе епітет. Цей прикметник повинен починатися на ту ж букву, що й ім'я, позитивно характеризувати людину та по можливості бути дещо перебільшеним (наприклад: «Великий Володимир, яскравий Ярослав» та ін.). Другий студент спочатку повторює ім'я та епітет попереднього учасника, потім додає власну комбінацію.

3. Правила роботи групи (15 хв.)
4. Обговорення теми «Агресивна поведінка, причини її виникнення та прояви» (20хв.)
5. Підсумки заняття (5 хв.)

Даємо відповіді на питання:

Що було корисного на сьогоднішньому занятті?

Що було зайвим?

Що найбільше запам'яталось?

Що варто було б змінити?

Що саме вам допоможе у зміні вашої поведінки/ставленні? Чому?

Заняття 2. Світ емоцій

Мета: ознайомити студентів з базовими емоціями людини, розглянути прояви емоцій та їх функції, налагодити позитивну атмосферу в групі.

План заняття:

1. Привітання та вступ (5 хв.)
2. Вправа на знайомство «Як ми схожі» (15 хв.)

Група розбивається на пари, пари якомога швидше знаходять і записують 10 характеристик, спільних для обох, наприклад, рік народження, місце роботи, сімейний стан тощо. Після виконання, кожен член групи обирає іншого партнера і повторює те ж саме з ним. Хто швидше за всіх знайде 10 якостей, які об'єднують його з усіма іншими учасниками - отримує приз.

Запитання для обговорення: спільні риси дійсно можна знайти будь із ким (колегою, сусідом тощо)?

3. Вправа «Вгадай емоцію» (15 хв.)

Всі учасники по черзі дістають з конверта назву емоції і зображають її. Інші намагаються відгадати яку саме емоцію зображено. На окремому аркуші потрібно написати перелік емоцій які будуть розпізнаватись.

4. Вправа «Вгадай почуття» (15 хв.)

Всі учасники по черзі дістають з конверта назву почуття і зображають його. Інші намагаються відгадати яке саме почуття зображено. На окремому аркуші потрібно написати перелік почуттів які будуть розпізнаватись.

5. Обговорення теми «Емоції в нашому житті» (10 хв.)

6. Підведення підсумків заняття (5 хв.)

Даємо відповіді на питання:

Що було корисного на сьогоднішньому занятті?

Що було зайвим?

Що найбільше запам'яталось?

Що варто було б змінити?

Що саме вам допоможе у розумінні своїх і чужих емоцій? Чому?

Заняття 3. Гнів.

Мета: познайомитись із поняттям гнів, механізм його виникнення, прояв, виникнення роздратування та особливості зростання агресії.

Тривалість заняття – 1 год.

План заняття:

1. Привітання учасників (5 хв.)
2. Вправа на знайомство «Інтерв'ю» (15 хв.)

Група розбивається на пари. Студенти обмальовують на папері долоню й заповнюють відповідями: ім'я, вік, фах який здобуває, хобі, щось особисте, очікування від семінару. Кожен представляє учасникам свого партнера з допомогою аркуша з відповідями.

3. Повторення правил роботи групи (5 хв.)
4. Мозковий штурм «Що таке гнів» (15 хв.)
5. Презентація «Прояв агресії» (15 хв.)
6. Підведення підсумків заняття (5 хв.)

Даємо відповіді на питання:

Що було корисного на сьогоднішньому занятті?

Що було зайвим?

Що найбільше запам'яталось?

Що варто було б змінити?

Заняття 4. Приборкання гніву

Мета: відпрацювати навички контролю над фізичним збудженням у активуючих ситуаціях, гніву та агресії.

Тривалість заняття – 1 год.

План заняття:

1. Привітання учасників (5 хв.)
2. Вправа на знайомство «Приємно Познайомитись» (10 хв.)

Вільно пересуваючись, студенти повинні якнайбільше разів потиснути руки іншим, дивлячись у вічі, назвати своє ім'я

3. Повторення правил роботи групи (5 хв.)

4. Вправа «Почуття в мені» (25 хв.)

5. Підведення підсумків заняття (5 хв.)

Даємо відповіді на питання:

Що було корисного на сьогоднішньому занятті?

Що було зайвим?

Що найбільше запам'яталось?

Що варто було б змінити?

Що саме вам допоможе у приборканні свого гніву? Чому?

Заняття 5. Самоспостереження

Мета: встановити які думки є шкідливими, які підсилюють виникнення неприємних емоцій. Відпрацювати навички самоспостереження за думками, що провокують негативні емоції

Тривалість заняття – 1 год.

План заняття:

1. Привітання учасників (5 хв.)

2. Вправа на знайомство “Казковий Магазин“ (10 хв.)

Студенти виставляють на продаж у казковому магазині свої риси характеру, навички, уміння. А на заміну замовляють собі щось інше, наприклад : продаю 500 грамів любові, а купую 200 грамів здогадливості).

3. Повторення правил роботи групи (5 хв.)

4. Повідомлення «Шкідливе мислення» (10 хв.)

5. Вправа «Відчуваєш емоцію – шукаєш думку» (25 хв.)

6. Підведення підсумків заняття (5 хв.)

Що було корисного на сьогоднішньому занятті?

Що було зайвим?

Що найбільше запам'яталось?

Що варто було б змінити?

Що саме вам допоможе у розпізнанні своїх почуттів? Чому?

Заняття 6. Вираження гніву та наслідки

Мета: ознайомитись з варіантами прояву гніву та агресії у конфліктних ситуаціях, визначити їх переваги та недоліки.

Тривалість заняття – 1 год.

План заняття:

1. Привітання учасників (5 хв.)
2. Вправа на знайомство «Чемпіони» (20 хв.)

Студенти розбиваються на пари. Протягом хвилин з'ясовують один про одного все найкраще. Кожен із студентів представляє групі свого партнера. Представити партнера потрібно з найкращого боку, показати його цінність.

3. Повторення правил роботи групи (5 хв.)
4. Вправа «Управління гнівом» (25хв.)
5. Підведення підсумків заняття (5 хв.)

Що було корисного на сьогоднішньому занятті?

Що було зайвим?

Що найбільше запам'яталось?

Що варто було б змінити?

Що саме вам допоможе в керуванні гнівом? Чому?

Заняття 7. Як попередити конфлікт

Мета: формувати навички короткотривалих методів контролю гніву – непотрапляння та вихід із конфліктогенної ситуації.

Тривалість заняття – 1 год.

План заняття:

1. Привітання учасників (5 хв.)
2. Вправа на знайомство «Знаки Зодіаку» (10 хв.)

Студенти, стоячи по колу, повинні розташуватись відповідно до місяця народження. Повідомити місяць можна лише рухами, мімікою, жестами.

3. Повторення правил роботи групи (5 хв.)
4. Вправа «Мій чек-лист» (35хв.)

5. Підведення підсумків заняття (5 хв.)

Що було корисного на сьогоднішньому занятті?

Що було зайвим?

Що найбільше запам'яталось?

Що варто було б змінити?

Що саме допоможе вам виходити з конфліктної ситуації? Чому?

Заняття 8. Вираження емоцій.

Мета: формувати навичку асертивної поведінки у конфліктогенній ситуації.

Тривалість заняття – 1 год.

План заняття:

1. Привітання учасників (5 хв.)

2. Вправа на знайомство «Знайомство» (10 хв.)

Студенти розміщуються по колу, взявшись за руки. Кожний студент повинен охарактеризувати себе через образ, відчуття. Один повинен жестами, пантомімою, показати цей образ, а інші - відгадати.

3. Повторення правил роботи групи (5 хв.)

4. Розповідь «Типи поведінки» (20 хв.)

5. Перегляд мультфільму «На мосту» (15 хв.)

6. Підведення підсумків заняття (5 хв.)

Що було корисного на сьогоднішньому занятті?

Що було зайвим?

Що найбільше запам'яталось?

Що варто було б змінити?

Заняття 9. Навички спілкування

Мета: формувати навички конструктивного спілкування, у тому числі навички слухання та розуміння потреб інших людей.

Тривалість заняття – 1 год.

План заняття:

1. Привітання учасників (5 хв.)
2. Вправа на знайомство «Чарівний Ящик» (10 хв.)

Беремо коробку. Студенти по черзі підходять до коробки, зазирають всередину й кажуть одну хорошу річ про людину, чиє фото всередині, не відкриваючи групі секрету, хто там. Коли студенти заглядають у коробку, вони бачать там своє відображення, тобто повинні сказати щось хороше про себе.

3. Повторення правил роботи групи (5 хв.)
4. Вправа «Малювання за інструкцією» (10 хв.)
5. Вправа «Вміння слухати» (25 хв.)
6. Підведення підсумків заняття (5 хв.)

Що було корисного на сьогоднішньому занятті?

Що було зайвим?

Що найбільше запам'яталось?

Що варто було б змінити?

Що саме допоможе вам у спілкуванні? Чому?

Заняття 10. Підтримка на шляху до цілі.

Мета: розвивати мотиваційні навички на етапах зміни поведінки та побудова перспективних планів.

Тривалість заняття – 1 год.

План заняття:

1. Привітання учасників (5 хв.)
2. Вправа на знайомство «Моя Буква» (10 хв.)

Студенти обирають собі будь-яку букву алфавіту й озвучують її. Протягом 2 хвилин учасники підбирають якомога більше слів, які описують їх і починаються на обрану букву. Кожен студент зачитує результат. Наприклад: мене звать Ярослав, моя буква В. Я вольовий, відданий, вільний, веселий.

3. Повторення правил роботи групи (5 хв.)
4. Вправа «Моя ціль» (20 хв.)

5. Вправа «Смуга перешкод» (10 хв.)

6. Підведення підсумків участі у Програмі (10 хв.)